

ЕПИСКОП ЈОВАН ВЕЛИМИРОВИЋ КАО ЦРКВЕНИ ИСТОРИЧАР: ЖИВОТ И РАД ДО 1960. ГОДИНЕ

Милош Мишковић
Универзитет у Београду
Православни богословски
факултет
milosmiskovic94@gmail.com

Апстракт: Раг је посвећен личности и делу епископа шабачко-ваљевског Јована Велимировића, професора Бишњољске богословије, а после Другог светског рата професора и ректора Београдске богословије. Реч је, наиме, о знаменитом црквеном историчару, који је написао неколико значајних дела из области историје како хришћанске Цркве, тако и Српске Православне Цркве. Изузев излагања биографских података о епископу Јовану, већи део рада посвећен је његовом стваралачком ојусу. У складу с тим, детаљно ће бити анализирана његова дела која у овом периоду нису била бројна због објективних околности, али су веома значајна за српску црквеноисторијску науку. У раду ће се приказ и анализа живота и рада епископа Јована Велимировића односити на период његовог живота до 1960. године, када је био изабран за епископа шабачко-ваљевског. Циљ рада је указивање на значај епископа Јована Велимировића за српску црквеноисторијску науку.

Кључне речи: Епископ Јован Велимировић, српска црквеноисторијска наука, историја хришћанске Цркве, Јевсевије Појовић, Александар Павлович Доброклонски, Богословија Свете Саве.

Увод

Епископ шабачко-ваљевски Јован Велимировић оставио је значајан траг не само у историји Српске Цркве, већ и у српској црквеноисторијској науци. Предавао је у просветним институцијама Српске Православне Цркве (Битољској и Београдској богословији), у раздобљу од 1936. године па све до његовог избора за епископа шабачко-ваљевског 1960. године. У овом периоду написао је неколико дела из области црквене историје.

Следствено, овај рад ће бити подељен у две целине. У првом делу биће приказани биографија, школовање и рад епископа Јована у просветним институцијама Српске Православне Цркве. У другом делу биће предочени и анализирани радови написани у назначеном периоду.

1. Биографија

Епископ Јован Велимировић (световно име Јован) рођен је 3. јуна 1912. године у селу Лелић, од оца Душана и мајке Пеладије. Крштен је 24. јуна 1912. године у Цркви Светог Архангела Михаила у селу Ђелије, од стране свештеника Васе Поповића.¹ Основну школу завршио је у родном селу, с одличним успехом. Школовање је наставио у ваљевској гимназији, али се због тешког материјалног стања у току другог разреда преселио у Охрид код стрица епископа Николаја, који је преузео бригу о њему. У Охриду је завршио нижу гимназију с малом матуром 1927. године.² Богословију у Битољу уписао је 1927. године, и завршио је 1932. године, а стручни богословски испит полагао је у периоду од 1. јуна до 17. јуна 1932. године.³ Војни рок је служио у болничкој чети Дринске дивизијске области у Ваљеву, у раздобљу од 1. августа 1932. до 1. фебруара 1933. године.⁴ Православни богословски факултет Универзитета у Београду уписао је 1932. године, а завршио га је 1936. године.⁵ Свети Архијерејски Синод наше Цркве поставио је Јована Велимировића за суплента Богословије у Битољу 1936. године.⁶ У Службеничком

¹ Архив Светог Архијерејског Синода Српске Православне Цркве (у даљем тексту: Архив САС), фасцикла 325 – епископ Јован Велимировић, Извод из матичне књиге рођених цркве у Ђелијама, страна 131, текући број 84.

² Љубомир Ранковић, *Епископ Јован Велимировић* (Шабац: Глас Цркве 2016), 8–9.

³ Архив САС, ф. 325, Сведочанство о стручном богословском испиту, диплома број 4, од 18. јуна 1932. године. Списак оцена из сведочанства о стручном богословском испиту биће приказан у прилогу на крају рада.

⁴ Архив САС, ф. 325, Службенички лист, стр. 2, рубрика 8. Уверење о извршеној војној обавези Јован Велимировић је приложио приликом конкурсања за место суплента у Битољској богословији, где стоји да је као богослов одслужио војни рок од шест месеци и да, пошто није у одређеном року примио свештенички чин, ослобођен је као привремено неспособан. Архив САС, ф. 325, Уверење команде Ваљевског војног округа, бр. 894а, од 17. јула 1936. године.

⁵ Архив САС, ф. 325, Препис дипломе Православног богословског факултета, број 2826. Препис дипломе садржи списак оцена. Списак положених предмета с оценама, предметним наставницима, семинарским радовима и датумом полагања испита биће приказан у прилогу на крају рада.

⁶ Архив САС, ф. 325, Син. број 4993/зап. 1671, од 21/8. децембра 1936. – Одлука Светог Архијерејског Синода о постављењу Јована Велимировића за суплента Богословије у Битољу.

листу остали су сачувани старешински извештаји ректора Богословије за 1937.⁷ и 1938.⁸ годину. Испит за професора средњих школа из групе наука: Општа историја – хришћанске Цркве, Историја Српске Цркве и Патрологија, положио је пред сталном комисијом за полагање професорских испита у Београду, 25. новембра 1939. године, с оценом „одликујући се стручном спремом и предавањем”.⁹ Патријарх српски Гаврило, декретом Светог Архијерејског Синода бр. 100/зап. 662, од 15. марта 1940. године, поставио је Јована Велимировића за професора Богословије, уз услов да за три године ступи у свештенички или монашки чин. У супротном, истакнуто је да ће му бити прекинут радни однос.¹⁰

Јован Велимировић је дочекао окупацију у Битољу као професор Битољске богословије. Тамо је остао до почетка маја, заједно с осталим професорима Богословије, док им немачке и бугарске трупе нису онемогућиле рад. Професор Велимировић се настанио у манастиру Жича, одакле се јавио Светом Архијерејском Синоду 25. маја 1941. године и замолио да му се тамо достави плата.¹¹ Окупацију је провео са својим стрицем, владиком Николајем, у манастирима – Жичи, Љубостињи и Војловици, све док Свети владика није био пребачен у злогласни логор Дахау, заједно с патријархом Гаврилом.¹² Свети Архијерејски Синод је Одлуком број 55, од 28. маја 1941. године, упутио избеглог професора Јована Велимировића на рад у Свети Архијерејски Синод.¹³

⁷ Архив САС, ф. 325, број 191, од 8. фебруара 1938. године – Старешински извештај за 1937. годину. Током 1937. године Јован Велимировић је предавао: Историју хришћанске Цркве, Историју Српске Цркве, Црквено певање, Омилитику, Психологију и Логику. Поред наставног рада, учествовао је у васпитном раду као помоћник васпитача. Мишљење ректора било је да је марљив и поуздан, а оцењен је оценом: врло добар.

⁸ Архив САС, ф. 325, број 305, од 14. фебруара 1939. године – Старешински извештај за 1938. годину. Током 1938. године предавао је Историју хришћанске и Српске Цркве и био помоћник васпитача. Мишљење ректора: марљив и поуздан, а Јован Велимировић је оцењен оценом: врло добар.

⁹ Архив САС, ф. 325, И. К. бр. 708, од 14. децембра 1939 – Диплома о положеном професорском испиту.

¹⁰ Архив САС, ф. 325, Син. бр. 100/зап. 662, од 15. марта 1940. године – Декрет Светог Архијерејског Синода о постављењу суплента Јована Велимировића за професора Богословије.

¹¹ Архив САС, ф. 325, Писмо професора Јована Велимировића Светом Архијерејском Синоду од 25. маја 1941. године.

¹² Сведочанства о боравку владике Николаја у манастирима Жича, Љубостиња и Војловица налазе се у делу: „Сећања епископа Јована – Велимировића на еп. Николаја”. Јован Велимировић, „Сећања епископа Јована Велимировића на еп. Николаја,” у *Николај – Био-библиографија 1880–1941. Сабрана дела, Књига I* (Шабач: Епархија шабачка, 2012).

¹³ Архив САС, ф. 325, Син. бр. 2905, од 3. октобра 1952. године. На послу у Све-

Јован Велимировић се вратио из манастира Војловице 23. септембра 1944. године и замолио да га Свети Архијерејски Синод распореди на рад у Богословију Светог Саве у Београду.¹⁴ Свети Архијерејски Синод је одговорио позитивно на молбу и декретом број 1504, од 16. октобра 1944. године, поставио га на рад у Богословију Светог Саве.¹⁵ Партизанске власти су га почетком 1945. године мобилисале и распоредиле на рад у администрацију Војног одсека у Ваљеву.¹⁶ Свети Архијерејски Синод обратио се Војном одсеку у Ваљеву молбом да професора Јована Велимировића ослободи војне дужности, како би могао наставити са наставничком дужношћу у Богословији Светог Саве.¹⁷ Молба је била одобрена и професор Велимировић је демобилисан у августу 1945. године, а затим и постављен за вршиоца дужности ректора ове школе.¹⁸

Свети Архијерејски Синод је, на предлог патријарха Гаврила, одлучио да буде обновљен рад Богословије Светог Саве и да њено седиште буде у манастиру Раковици. Професор Јован Велимировић је добио наређење да се с архивом пресели у манастир Раковицу, а за старешину Богословије био је одређен протосинђел Симеон Злоковић. Свети Архијерејски Синод разрешио је професора Јована Велимировића дужности у патријаршијској библиотеци и упутио га на рад у Богословију Светог Саве.¹⁹ Из сведочанстава његовог ученика у Богословији, епископа Атанасија Јевтића, зна се да је тадашњи ректор – архимандрит Јован Велимировић предавао Историју Српске Цркве и Нови Завет. Епископ Атанасије му је био захвалан за изврсно предавање Новог Завета и памтио је предавања из историје Српске Цркве, када је професор Велимировић, излажући лекције из времена уједињења Српске Цркве, знао да изрекне оштар и непристрасан суд о јерарсима дотичног времена, од којих су неки у то време још увек били живи.

том Архијерејском Синоду остао је до 24. августа 1949. године, када је био распоређен на рад у Богословију Светог Саве.

¹⁴ Архив САС, ф. 325, Писмо професора Јована Велимировића Светом Архијерејском Синоду, од 10. октобра 1944. године.

¹⁵ Архив САС, ф. 325, бр. 1504, од 16. октобра 1944. године – Одлука Светог Архијерејског Синода о постављењу Јована Велимировића за професора Богословије Светог Саве у Београду.

¹⁶ Ранковић, *Епископ Јован Велимировић*, 20.

¹⁷ Архив САС, ф. 325, Син. бр. 1332, од 9. августа 1945. године – Молба Светог Архијерејског Синода Војном одсеку у Ваљеву, са молбом да ослободи Јована Велимировића војне дужности.

¹⁸ Ранковић, *Епископ Јован Велимировић*, 20.

¹⁹ Игнатије Марковић, *Својој седамдесет и пет година Богословије Светог Саве у Београду (1836–2011)*, (Београд: б. и, 2011), 155–156.

Такође, митрополит дабробосански Николај је, као млади суплент, оставио сведочанство о свом колеги, ректору архимандриту Јовану. Митрополит Николај је хвалио његово зналачко вођење школе и труд да Богословија стекне што већи углед. Помагао је наставницима почетницима и уводио их у наставни процес. У време његовог доласка, ректор је предавао Историју хришћанске Цркве и Нови Завет. Ректор је свом младом колеги постепено препуштао предавање Светог Писма Новог Завета, тако да је у року од три године млади суплент Николај преузео предмет Нови Завет.²⁰ Наставнички савет Богословије, на седници одржаној 9. септембра 1950. године, изабрао је наставнике Јована Велимировића и Војислава Митровића за помоћнике васпитача. Такође, Јовану Велимировићу била је поверена школска библиотека, а Војислав Митровић је постао деловођа Наставничког савета.²¹ Свети Архијерејски Синод је одлуком бр. 2240/зап. 716, од 15/2. септембра 1950. године, одобрио решење Наставничког савета Богословије Светог Саве и за помоћне васпитаче одредио наставнике те школе Јована Велимировића и Војислава Митровића.²²

Надаље, старшина курса Богословије Светог Саве, протосинђел Симеон Злоковић, изабран је одлуком Светог Архијерејског Сабора АС бр. 46/зап. 65, од 12. јуна / 30. маја 1951. године, за епископа горњокарловачког, док је Свети Архијерејски Синод за старешину курса Богословије Светог Саве поставио професора Јована Велимировића.²³ Свети Архијерејски Синод је упутио управи курса Богословије одлуку о избору професора Јована Велимировића за старешину курса Богословије, а епископ бањалучки Василије добио је задужење да изврши примопредају дужности и поднесе извештај Синоду.²⁴ Професор Јован Велимировић замонашен је по својој молби у манастиру Раковици 26. јануара / 8. фебруара 1952. године,²⁵ добивши име Јован. У чин

²⁰ Марковић, *Сто седамдесет и пет година Богословије Светиої Саве у Београду*, 161–162.

²¹ Архив Богословије Светог Саве (у даљем тексту Архив БСС), фасцикла архимандрит Јован Велимировић, бр. 326, од 10. септембра 1950. године – Писмо Наставничког савета патријарху Викентију, председнику Светог Архијерејског Синода.

²² Архив САС, ф. 325, Син. бр. 2240/зап. 716, од 15/2. септембра 1950. године – Одлука Светог Архијерејског Синода у вези са писмом Наставничког савета.

²³ Архив САС, ф. 325, Син. бр. 1908/зап. 951. – Одлука Светог Архијерејског Синода о постављењу професора Јована Велимировића за старешину курса Богословије.

²⁴ Архив БСС, фасцикла архимандрит Јован Велимировић, Син. бр. 1908/зап. 498, од 17/4. јула 1951. године. Одлука Светог Архијерејског Синода о избору професора Јована Велимировића за старешину курса Богословије.

²⁵ У манастиру Раковица замонашио га је протосинђел др Андреј Фрушић (Марковић, *Сто седамдесет и пет година Богословије Светиої Саве у Београду*, 161).

јерођакона рукоположен је од стране патријарха Викентија 26/13. фебруара 1952. године, у придворном храму Светог Симеона Мироточивог у Београду.²⁶ Патријарх Викентије рукоположио је јерођакона Јована у чин јеромонаха на Цвети 1952. године.²⁷

Свети Архијерејски Сабор, на редовном заседању 1952. године, за ректора Богословије Светог Саве изабрао је јеромонаха Јована Велимировића и своју одлуку упутио Светом Архијерејском Синоду ради даљег поступка.²⁸ На основу одлуке Светог Архијерејског Сабора, Свети Архијерејски Синод издао је декрет о постављењу јеромонаха Јована Велимировића за ректора Богословије Светог Саве.²⁹

На предлог патријарха Викентија, Свети Архијерејски Синод је одликовао јеромонаха Јована Велимировића, ректора Богословије Светог Саве, чином архимандрита.³⁰ Потом, архимандрит Јован Велимировић изабран је за епископа шабачко-ваљевског на редовном заседању Светог Архијерејског Сабора наше помесне Цркве 1960. године.³¹

Коначно, епископ Јован је провео 29 година на челу шабачко-ваљевске епархије. Преминуо је у епархијској резиденцији у Шапцу, 28. марта 1989. године. Сахрањен је покрај цркве у Лелићу, у капели Велимировића.

2. Научни рад

Владика Јован је као професор Богословије написао два уџбеника за предмет Историја хришћанске Цркве: „Историја хришћанске

²⁶ Архив САС, ф. 325, бр. 213, од 4. марта 1952. године. Писмо патријарховог викара, епископа топличког Доситеја, канцеларији Светог Архијерејског Синода.

²⁷ Марковић, *Што седамдесет и пет година Богословије Светиој Сави у Београду*, 161.

²⁸ Архив САС, ф. 325, АС бр. 41/зап. 79 од 31/18. маја 1952. године. Одлука Светог Архијерејског Сабора о избору јеромонаха Јована Велимировића за ректора Богословије Светог Саве.

²⁹ Архив САС, ф. 325, Син. бр. 1563/зап. 430 од 13. VI / 31. V. Декрет Светог Архијерејског Синода о постављењу јеромонаха Јована Велимировића за ректора Богословије Светог Саве. Декрет је упућен оцу Јовану и Патријаршијском Управном одбору. Декрет Светог Архијерејског Синода под истим бројем и датумом упућен је и Управи Богословије Светог Саве и налази се у Архиви Богословије Светог Саве: фа-сцикла архимандрит Јован Велимировић.

³⁰ Архив САС, ф. 325, Син. бр. 2591/зап. 812 од 9. септембра 1952. године. Одлука Светог Архијерејског Синода о одликовању јеромонаха Јована чином архимандрита.

³¹ Архив САС, ф. 325, АС бр. 33/зап. 57 од 13. јуна (31. маја) 1960. године. Одлука Светог Архијерејског Сабора о избору архимандрита Јована за епископа шабачко-ваљевског.

Цркве – други период” (313–1054)³² и „Историја хришћанске Цркве – III период” (1054–1517)³³.

Приликом писања првог уџбеника из Историје хришћанске Цркве, владика Јован је био под утицајем Александра Павловича Доброклонског и Јевсевија Поповића. Уџбеник Доброклонског³⁴ и „Оп-

³² Прво издање: Јован Велимировић, *Историја хришћанске Цркве (313–1054)* (Београд: Свети Архијерејски Синод, 1949); Друго издање: Јован Велимировић, *Историја хришћанске цркве, II период (313–1054)* (Београд: Свети Архијерејски Синод, б. г.). Треће издање: Јован Велимировић, *Историја хришћанске Цркве, Други период (313–1054)* (Сремски Карловци: Богословија Светог Арсенија у Сремским Карловцима, 1988). Одлуком Наставничког савета Богословије умножен је овај уџбеник Историје хришћанске Цркве (II период 313–1054. године) Јована Велимировића у Ђачкој радионици Српске православне богословије Светог Арсенија у Сремским Карловцима у 500 примерака, а по одобрењу Његовог Преосвештенства Г. Јована (Велимировића), епископа шабачко-ваљевског. Скрипта је умножена у Сремским Карловцима, од 30. марта до 15. априла 1987. године. У трећем издању, за разлику од прва два, постоји садржај. Приказ уџбеника епископа Јована биће извршен према трећем издању.

³³ Прво издање: Јован Велимировић, *Историја хришћанске Цркве III период* (Београд: Свети Архијерејски Синод, 1950). Друго издање: Јован Велимировић, професор: *Историја хришћанске цркве III период* (Београд: Свети Архијерејски Синод, б. г.). Треће издање: Јован Велимировић, *Историја хришћанске Цркве, III период*, (Сремски Карловци: Богословија Светог Арсенија у Сремским Карловцима, 1977). Скрипта је умножена у Сремским Карловцима, у периоду од 5. до 9. октобра 1977. године. Приказ уџбеника епископа Јована биће извршен према трећем издању.

³⁴ Александар Павлович Доброклонски, *Општа историја хришћанске Цркве – II период (313–1054), I део* (Београд: Удружење студената Православног богословског факултета, 1937). Поредак тематских целина је следећи: *Верска политика римских царева и њихова незнабоштва у Римској империји* (1–28; преглед црквене политике ромејских императора од Константина Великог до Јустинијана I Великог); *Литерарна борба између незнабоштва и хришћанства* (28–44; преглед, по класичном патролошком моделу, најважнијих незнабожачких и хришћанских аутора, у периоду IV–VI век); *Својашње беде Цркве* (44–57; преглед најзначајнијих геополитичких промена које су утицале на живот Ромејске империје и хришћанске Цркве, почев од Велике сеобе народа до исламске претње); *Ширење и ујврђење хришћанства ван граница Римско-византијске империје* (58–109; детаљан преглед ширења хришћанске вере у Африци, Азији и Европи); *Црквено законодавство* (109–119; развој црквеног законодавства и преглед најважнијих канонских зборника); *Црквена политика ритористичка и јоустивна* (119–129; излагање основних принципа акривије и икономије и историјски преглед спорова двеју струја у Цркви); *Црквено-административни окрузи* (130–161; развој црквене структуре – епархије, митрополије, егзархати, патријархати); *Историја папске власти на Западу* (161–196; развој папске власти на Западу, посебно у односу на катедре у Милану и Аквилеји); *Римски папа и Исток (у борби за примаћ)* (196–245; детаљан преглед односа између Римске катедре и источних цркава у овом периоду); *Унутрашњи ред црквене управе* (245–271; преглед различитих дужности унутар црквене структуре). Професор Доброклонски написао је и уџбеник *Општа историја хришћанске Цркве, први период (до 313. године)*: Александар Павлович Доброклонски, *Општа историја хришћанске Цркве, први период (до 313. године)* (Београд: Удружење студената Православног богословског факултета, 1933). Професор др Владислав Пузовић је у другом делу рада о Александру

шта историја Цркве” Поповића (први том)³⁵ извршили су снажан утицај на епископа Јована, што се може видети сходно распореду материјала и у садржају.

Епископ Јован Велимировић био је студент професора Доброклонског на Православном богословском факултету Универзитета у Београду. Предмет Историја хришћанске Цркве, према тадашњем програму студија, слушао је на другој години основних студија, академске 1933/1934. године. Међутим, професор испитивач из Историје хришћанске Цркве био је професор др Стеван Димитријевић, који је мењао одсутног професора Доброклонског.³⁶ Јован Велимировић је имао прилику да као студент учи из првог тома његовог уџбеника, који је изашао из штампе 1933. године; док је други том био штампан 1937, то јест годину дана након што је Јован Велимировић окончао студије на Православном богословском факултету. Иако је уџбеник изашао после завршетка његових студија, Јован Велимировић је имао могућност да учи из предавања професора Доброклонског, а други том уџбеника је у то време био спреман за штампу.³⁷

Павловичу Доброклонском приказао и анализирао уџбенике професора Доброклонског (Владислав Пузовић, „Личност и дело проф. др Александра Павловича Доброклонског (II део)”, у *Српска теологија у XX веку – истраживачки проблеми и резултати*, књ. 11 (2012): 92–111). Приказ лекција и кратак опис садржаја другог тома уџбеника Доброклонског преузет је из чланка професора Пузовића: Владислав Пузовић, „Личност и дело проф. др Александра Павловича Доброклонског (II део)”, у *Српска теологија у XX веку – истраживачки проблеми и резултати*, књ. 11 (2012): 99–100.

³⁵ Период историје Цркве од 313. до 1054. године Јевсевије Поповић је поделио у две целине: II период: Од обраћења Константина Великога (312) до бекства Мухамедова (622) – и III период: Од појаве мухамеданства (622) до свршетка расцепа источне и западне цркве (1054). Поредак тематских целина је следећи: II период: Политичко стање света; I глава: *Утврђивање и ширење Цркве*; II глава: *Устројство Цркве*; III глава: *Црквено учење у унакаженом облику или јереси и расколи и богословски сирови, које ови изазваше*; IV глава: *Црквено учење у исправном и фиксираним облику или дојма Цркве*; V глава: *Црквено учење у научној и литерарној обради. Црквена наука и књижевност*; VI глава: *Култ, религиозно-морални животи и црквена дисциплина*; III период: Политички положај; I глава: *Ширење Цркве*; II глава: *Црквено устројство*; III глава: *Црквено учење у исказаном облику или јереси и расколи*; IV глава: *Црквено учење у фиксираним облику или дојма и богословска мишљења*; V глава: *Црквено учење у научној и литерарној обради или црквена наука и књижевност*; VI глава: *Култ, религиозно-морални животи, и црквена дисциплина*. Јевсевије Поповић, *Ојна црквена историја са црквеностројственичким догађајем, књига I (до 1054)*, превод др Мојсије Стојков, (Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1912).

³⁶ Професор Доброклонски је предавао на Православном богословском факултету Универзитета у Београду 17 година (од 1920. до 1937. године) (Пузовић, „Личност и дело проф. др Александра Павловича Доброклонског (II део)”, 93–94).

³⁷ У свом извештају за академску 1925/1926. годину професор Доброклонски наводи да је припремио за штампу два тома својих предавања (са напоменом да још није у потпуности завршио други том), али да за објављивање уџбеника нема довољно

Упоређујући уџбеник епископа Јована са уџбеником професора Доброклонског и првим томом „Опће историје Цркве” Јевсевија Поповића, можемо приметити да је I глава уџбеника епископа Јована компатибилна са I, III и IV поглављем уџбеника Доброклонског и I главом II и III периода првог тома Поповићеве историје. У II глави уџбеника, епископ Јован прати Поповићев модел, где он у III глави II и III периода хронолошки износи јереси и расколе у том периоду. За разлику од Поповића, Доброклонски није хронолошки, у посебном поглављу, изложио секте и јереси овог периода. Трећа глава уџбеника најмања је по обиму. Ту Јован Велимировић следи Јевсевија Поповића и V главу II и III периода његове историје – мада Велимировић даје само основна обележја овог периода и наводи најважније писце, за разлику од Поповића, који после увода даје списак најважнијих црквених писаца на Истоку и Западу за сваки период (II и III период, сходно његовој подели периода у црквеној историји). Четврто поглавље уџбеника, које се бави унутрашњим устројством и уређењем Цркве, блиско је по садржини VIII поглављу уџбеника Доброклонског и, делимично, II глави II и III периода Поповићеве историје. У петом поглављу уџбеника, чија је тема богослужење и хришћански живот, епископ Јован прати Јевсевија Поповића, који то богослужење и развој хришћанског живота обрађује у VI глави II и III периода, док развој монаштва обрађује у II глави II периода. У последњем поглављу уџбеника поставка епископа Јована је компатибилна са II (III потпоглавље, које је у вези са развојем црквеног устројства на Западу) и IV поглављем III периода Поповићеве историје.

Уџбеник „Историја хришћанске Цркве – други период” обухвата период од Миланског едикта 313. године до Великог раскола 1054. године и садржи шест поглавља.³⁸ Прво поглавље почиње описом односа цара Константина према Цркви, где аутор наглашава његову државничку мудрост и политичку опрезност. Поглавље говори о односу Константинових наследника на трону, императора, према хришћан-

новца (Пузовић, „Личност и дело проф. др Александра Павловича Доброклонског (II део)”, 98, нап. 33). Сходно извештају професора Доброклонског, можемо закључити да је други том уџбеника за време студија био спреман за штампу, а једина отежавајућа околност за издавање другог тома био је недостатак новчаних средстава.

³⁸ Поредак тематских целина је следећи: I глава (2–23; *Верска полиитика римских царева, почевши од цара Константина Великог до краја IV века и ширење хришћанства ван граница Римске империје*); II глава (23–56; *Формулисање догматског учења у време Васељенских сабора*); III глава (56–59; *Хришћанска просвета и бојословска наука од IV до XI века*); IV глава (59–69; *Унутрашње устројство и уређење Цркве. Однос Цркве и државе од IV до XI века*); V глава (69–84; *Бојослужење и хришћански живот*); VI глава (85–98; *Ошљадање Зайагне Цркве*).

ској вери, која је добила одређене бенефиције и била изједначена са многобожачком религијом, као и о многобожачкој реакцији за време владавине Јулијана Одступника. Први део овог поглавља завршава се описом декрета цара Теодосија Великог, који многобоштво проглашава за државни преступ, а аутор прави дигресију и каже да је последњи ударац многобоштву задао император Јустинијан, који је 529. године укинуо многобожачку академију у Атини.³⁹ Други део првог поглавља говори о ширењу хришћанства у земљама које су се граничиле са Римском империјом, а аутор наводи само главне успехе хришћанске мисије. Затим описује покрштавање варварских народа на простору Западне Европе, који су ту дошли за време Велике сеобе народа. Христијанизација Словена обухвата покрштавање Бугара, моравских Словена и Руса, а највише пажње је посвећено мисији Кирила и Методија међу моравским Словенима. Поглавље се завршава страдањем Цркве на Истоку од стране Персијанаца и муслимана, а Цркве на Западу од стране варвара, за време Велике сеобе народа.⁴⁰

Друго поглавље обухвата формулисање догматског учења у време васељенских сабора. Поглавље је подељено на две неједнаке целине. Већи део је посвећен догматским проблемима на Истоку – од Првог Васељенског сабора до коначне победе православља над иконоборством – а завршава се приказом павлићанске јереси.⁴¹ Мањи део овог поглавља обухвата богословске спорове на Западу: Донатов раскол и Пелагијеву јерес.⁴²

Кратак приказ хришћанске просвете и богословске науке у периоду од IV до XI века представља најкраће поглавље у овом уџбенику. Од више богословских школа које су настале на Истоку и Западу најзначајније су биле александријска и антиохијска. Аутор истиче крајности двеју школа и закључује да су ти методи правилни једино ако се заједно користе. У V веку се завршава зенит хришћанске књижевности и долази до пада у продуктивности хришћанских писаца. Разлози су били многобројни, а професор Велимировић истиче неколико: државне власти су се превише мешале у црквена питања, противници царске власти били су прогањани, а манастире и школе су затварали. Такође, велики број теолошких питања био је разрешен и догмати су с тим у вези формулисани, па су теолози имали мање материјала за обраду при чему су њихова дела више била компилације него ори-

³⁹ Велимировић, *Историја хришћанске Цркве, Други период*, 2–9.

⁴⁰ *Исто*, 10–23.

⁴¹ *Исто*, 23–51.

⁴² *Исто*, 51–56.

гинални састави.⁴³ Четврто поглавље описује унутрашње устројство Цркве и њен однос с државом у периоду од IV до XI века. На почетку поглавља износе се негативне стране мешања државне власти, које су, у неким случајевима, какав је пример цара Ираклија и Лава Исавријанца, довела до појаве монотелитства, односно иконоборства. С друге стране, истичу се позитивни примери утицаја Цркве, која је уз помоћ државе могла да у друштву спроводи своја јеванђелска начела. Одлуке васељенских сабора имале су снагу државног закона, те је држава санкционисала њихово кршење.⁴⁴ Други део поглавља говори о клиру, начину избора, издржавању, питању брачног или безбрачног клира и формирању система црквене управе.⁴⁵ Пето поглавље приказује богослужење и црквени живот на Истоку и Западу, уз критичко истицање добрих и лоших страна хришћанског друштва. Поглавље се завршава кратким приказом историје монаштва на Истоку и Западу, а аутор истиче и друштвени значај монаштва и улоге коју су монаси имали у мисији Цркве, као и у борби с јересима.⁴⁶

Последње поглавље уџбеника посвећено је сукобу Источне и Западне Цркве од IX века до раскола Римске и Константинопољске Цркве 1054. године. Осим главне догматске разлике – *filioque*, Римска Црква је увела многе новине у обредима. Како закључује професор Велимировић, те разлике нису биле круцијалне – да би довеле до расцепа Цркве – али су показале да се римска Црква не држи црквене традиције, него да намерава да уреди Цркву према свом нахођењу.⁴⁷ Аутор описује политичке и верске разлоге за расцеп цркава и закључује да су узроци за расцеп разлике „у схватањима, цивилизацији, језику, једном речју у свему... а антагонизам вишег и нижег свештенства никако је из народног антагонизма”.⁴⁸ Антагонизам и политички сукоби нису имали снагу да изазову расцеп Цркве, но разлика о основним питањима вере јесте. Коначан расцеп десио се 1054. године, у време патријарха Михаила Керуларија, када је неповољна политичка ситуација принудила Константинопољ и Рим да преговарају, те да реше несугласице између Римске империје и Константинопољске Цркве – с једне, и Римске Цркве – с друге стране. Преговори између цркава нису донели успеха, као ни покушај царевог интервенисања. Папин изасланик кардинал Хумберт написао је 16. јула 1054. анатему и положио је на олтар

⁴³ Велимировић, *Историја хришћанске Цркве, Други период*, 56–59.

⁴⁴ *Исто*, 59–62.

⁴⁵ *Исто*, 62–69.

⁴⁶ *Исто*, 69–84.

⁴⁷ *Исто*, 85–86.

⁴⁸ *Исто*, 95.

цркве Свете Софије, а патријарх Михаило Керуларије је четири дана касније сазвао Сабор на коме је осуђена Римска Црква и на коју је бачена анатема.⁴⁹ Аутор истиче да се на овакав начин завршило коначно раздвајање Цркава, које се више никада нису саставиле.

Други уџбеник из Историје хришћанске Цркве обухвата период од Великог раскола 1054. године до почетка реформације у Римокатоличкој Цркви, 1517. године. Уџбеник је подељен на две неједнаке целине. Први део говори о историји Источне Цркве до пада Константинопоља 1453. године, а други обухвата историју Цркве на Западу од Великог раскола до 1517. године.⁵⁰

За разлику од првог уџбеника, где се могао рефлектовати и утицај Доброклонског (други том уџбеника Доброклонског завршава се Великим расколом 1054. године), епископ Јован је био под утицајем другог тома „Опће историје Цркве” Јевсевија Поповића.⁵¹

У првој целини, односно у првом поглављу, писац уџбеника је компатибилан са делом I и III главе IV периода. У другом поглављу епископ Јован је по садржини близак првом делу II главе и, мањим делом, IV главе IV периода. У трећем поглављу писац прати Поповића и његово поглавље је компатибилно са V главом IV периода. Последње, четврто поглавље, које обрађује богослужење и црквени живот, следује VI глави и последњем потпоглављу првог дела II главе IV периода. Прво поглавље друге целине уџбеника прати садржај првог потпоглавља другог де-

⁴⁹ *Ист*, 96–98.

⁵⁰ Поредак тематских целина је следећи: *Источна Црква* – I глава (2–13; *Странагање Источне Цркве од стране Турака Селџука и крстиаша и џокушаји склајања Уније*); II глава (13–25; *Црквена ујрава*); III глава (25–31; *Црквена просвета*); IV глава (32–37; *Бојслужење и хришћански животи*). *Западна Црква* – I глава (38–69; *Пастиво*); II глава (69–86; *Бојслужење и црквена дисциплина*); III глава (87–98; *Црквена наука на Западу*); IV глава (98–105; *Устројство Западне Цркве*); V глава (105–121; *Опозиција у римокатоличкој Цркви*).

⁵¹ Период историје Цркве од 1054. до 1517. године Јевсевије Поповић је поделио на две целине: IV период: *Од свршетка раскола између западне и источне цркве (1054) до пада Цариграда и до њиховог пада предела старе источне цркве под мухамедански јарам (1453)*; V период: *Од пада Цариграда у турске руке и шиме од њиховог пада предела старе источне цркве под мухамедански јарам (1453) до данас (1912)*, узимајући у обзир да су из V периода за анализу релевантни само Увод и I глава I одсека овог периода. IV период: Увод; I глава: *Ширење Цркве*; II глава: *Устројство Цркве*; III глава: *Црквено учење у накаженом облику или јереси и расколи*; IV глава: *Црквено учење у фиксираном облику или дојма*; V глава: *Црквено учење у научној и литерарној обради или црквена наука и књижевност*; VI глава: *Култи, црквена дисциплина и религиозно-морални животи*. V период: Увод; I одсек: *Западна Црква од почетка V периода (1453) до прве француске револуције (1789)*; I глава: *Западна Црква прве 64 године овог периода (1453–1517)* Јевсевије Поповић, *Опћа црквена историја са црквеностатистичким додацима, књига II (од 1054. до 1912)*, превод др Мојсије Стојков (Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1912).

ла II главе Поповићеве историје, која се односи на папство. Друга глава компатибилна је са VI главом и последњим потпоглављем II главе, која обрађује монаштво и монашке редове на Западу. Епископ Јован у III глави, која обрађује црквену науку на Западу, следује V глави и последњем потпоглављу IV главе Поповићеве књиге. Четврта глава слична је по садржају II делу II главе, који обрађује уређење Римокатоличке Цркве. Последња глава овог уџбеника прати потпоглавље III главе, које говори о јересима на Западу, док се Јероним Саванарола, о коме постоји посебно потпоглавље, узгред помиње у I глави I периода.

Целина посвећена историји Цркве на Истоку почиње поглављем које обрађује страдање Цркве у време крсташких ратова од стране крсташа и Селџука, те покушаје склапања уније између Константинопоља и Рима са унионистичким саборима у Лиону и Фиренци. Аутор анализира крсташке ратове и долази до закључка да је римокатоличка пропаганда идеју о ослобођењу Светих места искористила против православних, с намером потчињавања источних патријаршија власти Римске Цркве. Како професор Велимировић закључује, покушаји склапања уније између Рима и Константинопоља нису били вођени с намером да се постигне јединство и превазиђе раскол, него је свака страна следила своје интересе. Рим је намеравао да потчини Исток под своју власт, док је Константинопољ намеравао да искористи унију да би издејствовао помоћ западних држава у борби против Турака Селџука.⁵²

Друго поглавље описује црквену управу константинопољског патријархата и његов однос с државном влашћу, те и источне патријаршије. Аутор описује централизацију црквене управе у рукама патријарха, с акцентом на константинопољског патријарха, где је сваки отпор од стране јерархије био угушен, тако да је митрополитански систем био укинут у корист патријаршијског, а двор патријарха је био уређен по угледу на двор императора. С друге стране, у односима с државом, Црква је била у подређеном положају, а патријарси су били смењивани од стране императора ако не би одобравали државну или верску политику владара. У наставку се објашњавају особености двеју црквених странака – акривиста (зилота) и икономиста – као и њихов утицај на Цркву и државу.⁵³

Треће и четврто поглавље нису велики по обиму, а описују црквену просвету, богослужење и хришћански живот. Црквена просвета у Константинопољу била је на високом нивоу, док је у патријархатима који су пали под турску власт наука стагнирала. Богословље је напредова-

⁵² Велимировић, *Историја хришћанске Цркве, III период*, 2–13.

⁵³ *Исто*, 13–23.

ло. Највећи процват је доживела полемичка књижевност мотивисана сукобима Грка и Латина, али она није била објективна и непристрасна. У то време формирало се учење о седам светих тајни и јавили су се мањи богословски спорови на Истоку.⁵⁴ Анализирајући религиозно-морални живот народа, јерархије и елите у империји, аутор је критички и објективно изнео добре и лоше стране друштва, не устручавајући се да каже да црквена јерархија није увек била на висини свог задатка. Историја Православне Цркве завршила се историјским приказом развоја монаштва на Истоку, који се одвијао упркос спољним и унутрашњим тешкоћама са којима се суочавао у овом периоду.⁵⁵

Прво поглавље целине која обухвата историју Римокатоличке Цркве од 1054. до 1517. године, обрађује историју папства од Великог раскола до реформских сабора у XV веку. Аутор показује да је у црквеним редовима постојала опозиција папама, која је покушала да папску власт врати у границу црквеног поретка, а да је световна власт покушавала да са себе збаци јарам папске власти. У историји папства аутор разликује две фазе: прву – од половине XI до краја XIII века, када папство достиже свој зенит, а другу фазу – од краја XIII века до појаве Реформације, када креће борба против папске световне и духовне власти.⁵⁶ Аутор приказује тројицу папа који су омогућили уздизање папске моћи у средњем веку: папу Гргура VII Хилдебранда, папу Каликста II и папу Инокентија III. Папа Гргур је, дошавши на папски престо, разрадио концепцију теократске владавине папа, коју до краја понтификата није успео да спроведе у дело по свим тачкама, а што ће учинити његови наследници. Они су наставили борбу за световну инвеституру са европским монархијама. Папа Каликст II склопио је 1122. године у Вормсу конкордат са Немцима, познат као Вормски конкордат или Каликстинска трансакција. Он је постао узор свим осталим конкордатима које је Римокатоличка Црква склапала с државама. Сходно тексту конкордата, инвеститура жезлом и прстеном припала је Цркви, док је владару полагања ленска заклетва.⁵⁷

Врхунац моћи папство је доживело за време понтификата папе Инокентија III (1198–1216), када су европске државе признале папу као свог диктатора; с друге стране, међутим, како професор Велимировић закључује, ту се крила велика слабост папског система: неко време после смрти папе Инокентија III папство ће бити унижено и изгубиће моћ коју је до тада имало. Покушај папе да се меша у

⁵⁴ *Истио*, 25–31.

⁵⁵ *Истио*, 32–37.

⁵⁶ *Истио*, 39–40.

⁵⁷ *Истио*, 40–49.

унутрашње послове Француске довео је до сукоба папе и француског краља и, како нам аутор показује, понижење које ће папе доживети од Француске: авињонско ропство и папски раскол увериће их да је срећа што су после ових догађаја успеле да очувају старешинство у Римокатоличкој Цркви. Папе ће у Авињону резидирати 70 година, а у историји је тај период познат као Папско вавилонско ропство или Папско авињонско ропство. Већину у оквиру кардиналског колегија имали су Французи, док је некадашња већина припадала Италијанима. Авињонски период представља декаденцију у историји папства, али и поред тога папе су и даље веровале да су апсолутни монарси. Папство, како нам показује аутор, није хтело да се реформише, што ће изазвати папски раскол, реформске саборе, а на крају и Реформацију. Папа Григорије IX успео је да напусти Авињон и премести своје седиште у Рим, 1377. године. После његове смрти, Италијани су за папу изабрали архиепископа Барија, а он је ступио на трон под именом Урбан VI. Француски кардинали су били незадовољни и изабрали су новог папу, под именом Климент VII. Тако је нестао папски раскол, а европске државе су се поделиле у два тора, признајући за законитог папу онога који је резидирао у Риму или Авињону.⁵⁸

После приказа папског раскола, аутор описује реформске саборе у Пизи, Констанци и Базелу, који су покушали да залече папски раскол и успоставе нормално стање у Римокатоличкој Цркви. На сабору у Пизи 1409. године папски раскол је залечен, римски и авињонски папа су збачени, а изабран је нови, у лицу Александра V. У време тих сабора, папа је са сваком државом склопио конкордат и учинио одређене уступке. Одлуке реформских сабора папе нису хтеле да прихвате, јер су оне у великој мери ограничавале њихова права, али, како нам аутор показује, били су приморани да их сазову, због политичке ситуације која није била повољна по Рим и папство. Сумирајући реформске саборе, аутор закључује да ниједан од три није успео да реформише Цркву у „глави и удовима”. Једини успех тих сабора била је реформација Цркве „у глави”, док реформа Цркве у „удовима” није успела – поготово на пољу црквеног учења, богослужења и црквене управе.⁵⁹

Друго поглавље описује богослужење, црквени живот, монашке и витешке редове. У делу посвећеном богослужењу аутор описује градњу цркава и нове црквене стилове у градитељству, као и имплементацију нових учења у Римокатоличкој Цркви. Црквена дисциплина је у овом периоду попустила, те професор Велимировић примећује да је

⁵⁸ Исто, 49–61.

⁵⁹ Исто, 62–69.

до тога дошло онда када су папе присвојиле себи право да ослобађају вернике од грехова. Тада се развија схоластичко учење о сувишку Христових и светитељских заслуга, што је довело до установе индулгенција. То је уједно отворило пут трговини индулгенцијама, што ће рећи опраштању грехова у замену за новац. Папа Сикст IV је то уздигао на степен догмата вере, уз могућност опраштања грехова онима који се налазе у чистишту.⁶⁰

Други део поменутог поглавља посвећен је историјату монашких и витешких редова. Клима за развој монаштва на Западу била је повољнија у том периоду, него на Истоку, а највећу подршку монаштву дало је папство које је, захваљујући управо монаштву, добило одану војску, на коју је могло да се ослони у испуњењу својих циљева. Најзначајнији монашки редови у том периоду били су фрањевачки и доминикански. Оба реда су била директно потчињена папи, а њихов рад донео им је велики углед и преузимање духовне делатности у своје руке.⁶¹ Треће поглавље описује развој црквене науке на Западу, историјат развоја схоластике и мистике. Појава хуманистичког богословља довела је у питање многе утврђене истине вере и припремила терен за реформацију, коју ће извести Лутер, Калвин и Цвингли.⁶² После Великог раскола, Римокатоличка Црква је увела многа учења, а аутор нам даје приказ само три: учење о конкомитанци или о праћењу Тела и Крви Христове – оправдање учења о причешћивању под једним видом, то јест под видом Тела Христовог; потом учење о ризници сувишних заслуга светих – а које је, булом папе Климента V 1345. године, било уздигнуто на степен догмата вере, омогућивши и индулгенције, односно продају опроштајница грехова за новац; и као треће, учење о пургаторијуму или чистишту.⁶³

У четвртном поглављу аутор објашњава устројство Римокатоличке Цркве и борбу папе за власт у Цркви. Он је митрополитима додељивао палијум, а касније је од свих епископа тражио да му поднесу заклетву верности. У црквеној управи формирана је папска курија, с којом је папа одржавао седнице према потреби, док је папа Инокентије III формирао конзисторију, с којом је одржавао седнице свакодневно и решавао најважније ствари. Папе су присвојиле и владарске функције, а то је било уведено у праксу за време понтификата папе Николе I (850–867), када је, паралелно са посвећењем, вршено и његово крунисање.⁶⁴

⁶⁰ *Истио*, 69–76.

⁶¹ *Истио*, 77–86.

⁶² *Истио*, 87–94.

⁶³ *Истио*, 94–98.

⁶⁴ *Истио*, 98–103.

Последње поглавље обухвата секте које су узроковале Реформа-цију – катаре и валдежане – као и најзначајније реформаторе: Џона Виклифа, Јана Хуса и Јеронима Саванаролу. У борби против јерети-ка папе су основале инквизицију, као ефикасно средство борбе с лажним учењима. Инквизиција се раширила по Француској током XIII века, а одатле је прешла у Шпанију. Упоредо с тим развијала се и полемичка литература, у којој су критикована јеретичка учења.⁶⁵ Непосредно пре приказа најзначајнијих реформатора у овом периоду, аутор анализира узроке који су довели до Реформације. Наиме, реформу Цркве су захтевали сви народи на Западу, и то у „глави и удовима”. Свештенство је тражило враћање епископализма, мирјани су желели морални препород свештенства, а учени људи су хтели да одбаце схоластику, јер је њихов идеал било хуманистичко богословље. Тачка у вези са којом су се сви слагали, подразумевала је да је Свето Писмо требало да буде основа на којој ће бити извршена реформа.⁶⁶ Аутор на крају поглавља даје основне црте и особености Виклифовог, Хусовог и Саванаролиног учења. Виклиф се у својим реформаторским настојањима водио незадовољством због разних злоупотреба у Цркви, Хусов покрет прелази у фанатизам и распада се, а Саванаролин није успео због његовог мешања у политику. Иако ти покрети нису успели, представљали су велики корак ка Реформацији.⁶⁷

Епископ Јован је предочио занимљива запажања и закључке приликом писања уџбеника из Историје хришћанске Цркве. Писац уџбеника је био под преовлађујућим утицајем Јевсевија Поповића, док се и у првом уџбенику види утицај уџбеника професора Доброклонског, који је био професор Историје хришћанске Цркве на Православном богословском факултету у Београду, а и професор епископу Јовану. Заслуга епископа Јована је у томе што је написао два уџбеника из Историје хришћанске Цркве за ученике богословија Српске Православне Цркве и тиме обрадио период историје Цркве од Миланског едикта до настанка Реформације у Цркви на Западу. Захваљујући тим уџбеницима, попуњена је празнина у погледу недостатка уџбеника за предмет Историја хришћанске Цркве. Ти уџбеници су се потом више од пола века користили у настави у богословијама Српске Православне Цркве.

Надаље, треба истаћи да је Епископ Јован као професор у Би-тољској богословији одржао говор на празник Светог Саве 1941.

⁶⁵ *Истио*, 104–110.

⁶⁶ *Истио*, 110–111.

⁶⁷ *Истио*, 120–121.

године. Говор носи наслов „Отац и Син”⁶⁸ и опремљен је фусно-тама, тако да се може сматрати научним чланком. Друга половина XII и прва половина XIII века, било је време солидно стабилне српске државе и период када је Српска Црква постала самостална. То је било време Оца и Сина, сродника по телу и двају светитеља, Стевана Немање и Светог Саве. Држава није била главни циљ, него средство за изграђивање њених синова. Народ је потребовао личности које ће моћи да каналишу колективни потенцијал, а то су били Стеван Немања и Свети Сава.⁶⁹ Стеван Немања је био човек великих државничких способности и омогућио је Србији политичку самосталност, али главна сила у преломним дешавањима био је народ. Аутор долази до закључка да је Стеван Немања био свестан да је држави био потребан фундамент који је основа постојања државе – а то је религија. Дело народног ослобађања било је завршено добијањем црквене самосталности и формирањем архиепископије у Жичи. Поред тога, професор Јован Велимировић износи и компликовану политичку ситуацију у Србији, у којој је буктао грађански рат, уз борбу браће Стефана и Вукана око престола. Свети Сава је био упознат са стањем у Србији и у њој је провео осам година смирујући ситуацију.⁷⁰ Аутор нам показује да је Свети Сава затражио да епископија у Расу постане архиепископија, а да су цар и патријарх тражили да он постане архиепископ. Свети Сава је био свестан да тиме није испунио своју мисију, него је тражио од цара да архиепископија постане самостална, што је, тешком муком, и успео да оствари. Вративши се у Србију, извршио је реорганизацију Српске Цркве и на рубним деловима српске државе основао је епархије, као брану од страних утицаја. Српска Црква је названа Светосавска из разлога што је Свети Сава апсолутно реализовао Христову науку у српском народу.⁷¹ Аутор у закључку показује да је Свети Сава успоставио хармоничан однос између Цркве и државе, каквог нема у хришћанском свету. Њему су били познати папска теократија према државама на Западу, и апсолутизам државе према Цркви на Истоку. Свети Сава је створио, како аутор наглашава, сроднички однос између Цркве и државе. Плодови тих односа виде се на свакој страници српске историје. У време турског ропства Црква је водила народ политичком ослобођењу, а у време слободе, држава је осигуравала мир у

⁶⁸ Јован Д. Велимировић, „Отац и Син”, *Жички благовесник* XXIII, 2 (1941): 6–15.

⁶⁹ Велимировић, „Отац и Син”, 6–7.

⁷⁰ *Истио*, 8–12.

⁷¹ *Истио*, 13–14.

држави и на њеним границама, док је Црква вршила своју верску и културно-просветну улогу.⁷²

Једанаест година доцније – Јован, тада јеромонах, професор и ректор Богословије Светог Саве у Београду, одржао је говор приликом славе Богословије – Спаљивања моштију Светог Саве, 10. маја 1952. године. Говор се може поделити у две целине: у првом делу говори се о значају Светог Саве за српски народ, а у другом се износи историја богословије Светог Саве за време и после Другог светског рата.

У првом делу, јеромонах Јован својим слушаоцима говори да се на тај дан обележава 358 година од спаљивања моштију Светог Саве на Врачару. Наглашава да је тек од момента спаљивања моштију култ Светог Саве почео да се претвара у велику идеју, која нема свог пандана у читавој нашој историји. Синан-паша је мислио да ће спаљивањем тела Светог Саве уништити ослободилачку идеју код Срба, а постигао је супротно.⁷³ Јеромонах Јован истиче да је култ Светог Саве био главна снага отпора која је Србима помогла да опстану у борби против верског и националног одрођавања. Култ Светог Саве посебно је био снажан у Аустроугарској – јер је најпре тамо празник Светог Саве постао школска слава, да би се потом проширио и на остале крајеве где живе православни Срби.

Слава Богословије у Београду, са зимског празника Светог Саве, благословом патријарха Викентија, пребачена је на празник Спаљивања моштију Светог Саве, јер су ђаци 27. јануара били на зимском распусту.⁷⁴ Прослава Светог Саве била је прва прослава после 11 година прекида, па је на тај начин означила крај тешког периода у историји Богословије и почетак њеног нормалног рада. После ове дигресије јеромонах Јован ће гостима изнети кратак историјат Богословије, да би им показао напоре који су уложени како би се нормализовало стање и Богословија почела с редовним радом.⁷⁵ У току Априлског рата, када је Југославија била окупирана, Богословија Светог Саве – која се налазила у Сремским Карловцима – успела је да пребаци ђачке уписнице и део архиве у Патријаршију. Црква је успела да збрине наставнике богословија упућивањем у парохије, на административне дужности или положаје вероучитеља у гимназија-

⁷² *Исто*, 14–15.

⁷³ Јован Велимировић, „Говор старешине богословије Св. Саве јеромонаха Јована Велимировића приликом прославе Св. Саве у манастиру Раковици 10. маја (27. априла) 1952. године”, *Гласник: службени лист Српске православне Цркве* 33 (1952): 120.

⁷⁴ Велимировић, „Говор старешине богословије Св. Саве”, 120–121.

⁷⁵ *Исто*, 121.

ма. Свети Синод је намеравао да отвори Богословију Светог Саве у Београду, у згради званој Пионир, коју је напустила немачка војска. Због додељивања дела зграде избегличкој деци и великог броја пријављених ђака од тог плана је морало да се одустане. Синод је планирао да отвори курс за ученике завршног VI разреда у манастиру Благовештење, у Овчарско-кабларској клисури, али су немачке власти забраниле деловање тог курса. Године 1943. отворена је Богословија у Нишу која је радила, према речима јеромонаха Јована, у немогућим условима, а ђаци су били позивани на присилни рад, иако је обећано да их неће звати. Школа је после три месеца затворена, јер су зграду реквирирале бугарске власти, а управа школе је успела да организује испит зрелости.⁷⁶

После отварања Богословије у Призрену 1947. године, покушаји да се отвори Богословија у Београду или Сремским Карловцима нису успели, првенствено услед недостатка адекватне зграде. Синод је наредио да се Богословија пресели из Патријаршије у манастир Раковицу и почне са радом 1. септембра 1949. године. Ректор истиче да су бивши професори Богословије предавали у Богословији две године без плате, те да им се он захваљује на жртви коју су поднели за ту школу.⁷⁷ За старешину школе био је постављен протосинђел Симеон Злоковић, који је у време прославе празника Светог Саве био епископ горњокарловачки. Ректор је изнео захвалност патријарху Викентију за бригу за школу, као и Светом Архијерејском Синоду

⁷⁶ Велимировић, „Говор старешине богословије Св. Саве”, 121–122. Свети Архијерејски Синод покушао је да крајем септембра 1941. године добије зграду Друштва сиротне деце на западном Врачару или зграду Општинског дома за старце и старице, али без успеха. Богословија Светог Саве радила је у Нишу од 1. јула 1943. године до 21. октобра 1943. године, а рад је био прекинут јер је зграда реквирирана за потребе окупационе бугарске војске. За време рата, ученици су испите припремали код куће и по утврђеном распореду долазили на полагање испита у Београд. Радом те Богословије руководили су ректор Живан Маринковић, професор Богољуб Ђирковић и, на крају, професор Јован Велимировић. Свети Архијерејски Синод покушао је да почетком 1945. отвори Богословију у манастиру Боговађи или у Епископском двору у Вршцу, али њихови напори нису уродили плодом (Марковић, *Сво седамдесет и пет година Богословије Светог Саве у Београду*, 167).

⁷⁷ Велимировић, „Говор старешине богословије Св. Саве”, 122. За старешину Богословије био је постављен протосинђел Симеон Злоковић, а за главног васпитача протосинђел Андреј Фрушић. Професор Јован Велимировић био је разрешен дужности заменика ректора. Разрешен је дужности у Патријаршијској библиотеци и упућен на рад у Богословију Светог Саве. Професори који су предавали без плате у Богословији били су: протојереј Виктор Царевски, протојереј Арсеније Бркић, јеромонах Прохор Јакшић, Богољуб Ђирковић, Јован Дајковић, Светозар Душанић, јереј Светомир Спасић и протођакон Живан Стефановић (Марковић, *Сво седамдесет и пет година Богословије Светог Саве у Београду*, 155–157).

који је, на иницијативу патријарха, одобрио кредите за побољшавање услова живота у интернату. Коначно, ректор је истакао податак да је у плану била градња нове школе, која би у новој школској години примила 200 редовних ученика и тиме поново постала расадник богословске науке.⁷⁸

Закључак

Епископ Јован је оставио иза себе значајна дела за српску црквеноисторијску науку, закључно са 1960. годином. Написао је два уџбеника из Историје хришћанске Цркве, који су више од пола века били наставна литература у богословијама Српске Православне Цркве, чиме је обогатио српску црквеноисторијску науку. Приликом писања уџбеника, преовлађујући утицај на епископа Јована имао је Јевсевије Поповић са својом двотомном Историјом Цркве, док је у првом уџбенику приметан и утицај његовог професора Историје хришћанске Цркве са Православног богословског факултета у Београду, Александра Павловича Доброклонског.

Сплет историјских околности, према нашем мишљењу, спречио је епископа Јована да се активније посвети научном раду. Међутим, дела која је написао у овом периоду сведоче о томе да је, осим прилога српској црквеноисторијској науци, учествовао и у опоравку и „постављању на ноге” једне просветне институције Српске Православне Цркве, односно Богословије Светог Саве у Београду у послератном периоду, доприневши тиме и развоју Српске Православне Цркве и њене просвете.

* * *

⁷⁸ Ј. Велимировић, „Говор старешине богословије Св. Саве”, 122–123. План градње нове зграде школе није био спроведен у живот, а Богословија Светог Саве била је пресељена у зграду интерната студената Православног богословског факултета, у току зимског распуста 1957/1958. године; пресељење је извршио суплент Николај Мрђа, уз помоћ неколико ученика. Марковић, *Сто седамдесет и пет година Богословије Светог Саве у Београду*, 167.

Прилози

Прилог 1. Сведочанство о стручном богословском испитиу свршеној богослова Јована Велимировића⁷⁹

Редни број	Назив предмета	Оцена
1.	Свето Писмо	Одличан (5)
2.	Догматичко Богословље са Полемичким ⁸⁰	Одличан (5)
3.	Морално Богословље (Православна Етика)	Одличан (5)
4.	Историја Хришћанске и Српске Цркве	Врлодобар (4)
5.	Канонско Право с познавањем црквених и основних државних закона који се тичу цркве	Одличан (5)
6.	Омилитика	Врлодобар (4)
7.	Литургика са Црквеном Археологијом	Одличан (5)
8.	Патрологија	Врлодобар (4)
9.	Пастирско Богословље	Одличан (5)
10.	Српски језик са Историјом Српске Књижевности	Врлодобар (4)
11.	Црквенословенски језик	Врлодобар (4)
12.	Грчки језик	Врлодобар (4)
13.	Латински језик	Врлодобар (4)
14.	Руски језик	Врлодобар (4)
15.	Француски језик	Врлодобар (4)
16.	Апологетика	Врлодобар (4)
17.	Катехетика	Врлодобар (4)
18.	Историја Философије	Одличан (5)
19.	Логика и Психологија	Врлодобар (4)
20.	Општа историја	Одличан (5)
21.	Педагогија и методика	Врлодобар (4)
22.	Црквено појање са правилом	Одличан (5)
23.	Владао се	Примерно

⁷⁹ Архив САС, ф. 325, Сведочанство о стручном богословском испитиу, диплома број 4 од 18. јуна 1932. године.

⁸⁰ Називи предмета уписани су према начину писања у оригиналним документима, према правописним правилима која су тада важила.

Испитна комисија	
Испитни одбор	Име и презиме
Председник	Еп. Николај
Потпредседник	Др Душан Лазичић, ректор богословије
Чланови	Велимир Т. Арсић, проф.
-II-	Архимандрит Кипријан
-II-	Јеромонах Јован Максимовић
-II-	Мирко Р. Павловић, наставник
-II-	Војислав Ст. Стаменковић, проф.
-II-	Алексије Моргул, суплент
-II-	Леонид Маслић, суплент

Прилог 2. Оцене Јована Велимировића, студената Православне богословске факултета Универзитета у Београду⁸¹

	Предмет	Професор испитивач	Семинар	Оцена	Датум полагања испита
1.	Историја религије	Веселин Чајкановић		Врлодобар (8)	23. јун 1933.
2.	Руски језик	Димитрије Буровић		Одличан (10)	26. јун 1933.
3.	Свето писмо Старог Завета	Душан Глумац		Врлодобар (9)	13. октобар 1933.
4.	Библијска историја са археологијом	Душан Глумац		Врлодобар (8)	14. октобар 1933.
5.	Црквено певање	Коста Манојловић		Одличан (10)	18. јун 1934.
6.	Свето писмо Новог Завета	Димитрије Стефановић		Врлодобар (8)	19. јун 1934.
7.	Апологетика	Радивој Јосић	Егзегетско-апологетско објашњење дара Св. Духа „говора страним језицима”	Врлодобар (8)	20. јун 1934.
8.	Црквенословенски језик	Петар Ђорђевић		Добар (6)	26. јун 1934.
9.	Историја философије	Борислав Лоренц		Врлодобар (9)	28. септембар 1934.
10.	Историја Хришћанске цркве	Стеван Димитријевић	„Иноћентије III”	Одличан (10)	14. фебруар 1935.
11.	Грчки језик	Драгутин Анастасијевић		Врлодобар (8)	1. март 1935.
12.	Литургија	Лазар Мирковић	„Псалми на богослужењу у вези са уставом за држање псалтира од Св. Саве”	Врлодобар (8)	24. јун 1935.

⁸¹ Архив Православног богословског факултета, *Студентски досије Јована (Душана) Велимировића*, сигнатура досијеа: В-7.

13.	Историја Српске цркве	Стеван Димитријевић	Прота Матија као црквена личност	Врлодобар (8)	24. јун 1935.
14.	Догматика	Теодор Иванович Титов	1) Догматска наука о постојању света и човека. 2) Догматска наука о посебном суду.	Врлодобар (9)	27. јун 1935.
15.	Патрологија	Филарет Гранић		Врлодобар (9)	14. октобар 1935.
16.	Византологија	Драгутин Анастасијевић		Врлодобар (8)	15. октобар 1935.
17.	Јеврејски језик	Душан Глумац		Врлодобар (9)	10. март 1936.
18.	Пастирско богословље	Димитрије Стефановић		Врлодобар (8)	17. јун 1936.
19.	Црквено право	Викентије Вујић		Врлодобар (8)	20. јун 1936.
20.	Упоредно богословље	Јустин Поповић		Врлодобар (8)	22. јун 1936.
21.	Морално богословље	Атанасије Поповић	„Религија и морал”	Врлодобар (9)	23. јун 1936.
22.	Педагогика	Јордан Илић	„Исповести” Блаженог Августина	Одличан (10)	23. јун 1936
23.	Методика религијске наставе	Јордан Илић		Одличан (10)	23. јун 1936.
24.	Историја уметности	Владимир Петковић		Добар (7)	27. јун 1936.
25.	Омилитика	Радивој Јосић	Беседе: „На Велики Четвртак” (Еп. Николај; „О поштовању Крста” (беседа на Крстопоклону недељу)	Одличан (10)	27. јун 1936.

Библиографија

Архивска грађа:

- Архив Богословије Светог Саве у Београду (Архив БСС) – фасцикла архимандрит Јован Велимировић.
- Архив Светог Архиепископског Синода Српске Православне Цркве (Архив САС) – фасцикла 325 – епископ Јован Велимировић.

Извори:

- Велимировић, Јован. *Историја хришћанске Цркве (313–1054)*. Београд: Свети Архиепископски Синод, 1949.
- Велимировић, Јован. *Историја хришћанске цркве, II период (313–1054)*. Београд: Свети Архиепископски Синод, б. г.).
- Велимировић, Јован. *Историја хришћанске Цркве, Други период (313–1054)*. Сремски Карловци: Богословија Светог Арсенија у Сремским Карловцима, 1988.
- Велимировић, Јован. *Историја хришћанске Цркве, III период*. Београд: Свети Архиепископски Синод, 1950.
- Велимировић, Јован. *Историја хришћанске цркве, III период*. Београд: Свети Архиепископски Синод, б. г.).
- Велимировић, Јован. *Историја хришћанске Цркве, III период*. Сремски Карловци: Богословија Светог Арсенија у Сремским Карловцима, 1977.
- Велимировић, Јован Д. „Отац и Син”, *Жички благовесник* XXIII, 2 (1941): 6–15.
- Велимировић, Јован. „Говор старешине богословије Св. Саве јеромонаха Јована Велимировића приликом прославе Св. Саве у манастиру Раковица 10. маја (27. априла) 1952. године”, *Гласник: службени листи Српске православне Цркве*, 33 (1952): 120-123.

Литература:

- Велимировић, Јован. „Сећања епископа Јована Велимировића на еп. Николаја” у *Николај – Био-библиографија 1880–1941. Сабрана дела, Књига I*. Шабац: Епархија шабачка, 2012.
- Доброклонски, Александар Павлович. *Општа историја хришћанске Цркве, први период (до 313. године)*. Београд: Удружење студената Православног богословског факултета, 1933.
- Доброклонски, Александар Павлович. *Општа историја хришћанске Цркве –*

- II период (313–1054), I део.* Београд: Удружење студената Православног богословског факултета, 1937.
- Марковић, Игнатије. *Сво седамдесет и пет година Божословије Светиој Саве у Београду (1836–2011)*. Београд: б. и, 2011.
- Поповић, Јевсевије. *Опћа црквена историја са црквеностатистичким годишником, књига I (до 1054)*. Превод др Мојсије Стојков. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1912.
- Поповић, Јевсевије. *Опћа црквена историја са црквеностатистичким годишником, књига II (од 1054. до 1912)*. Превод др Мојсије Стојков. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1912.
- Пузовић, Владислав. „Личност и дело проф. др Александра Павловича Доброклонског (II део)”. У *Српска теологија у XX веку – истраживачки проблеми и резултати*, књ. 11 (2012): 92–111.
- Ранковић, Љубомир. *Епископ Јован Велимировић*. Шабац: Глас Цркве, 2016.

Примљено: 12. 2. 2024.

Одобрено: 3. 4. 2024.

Miloš Mišković
University of Belgrade
Faculty of Orthodox Theology
milosmiskovic94@gmail.com

BISHOP JOVAN VELIMIROVIĆ AS A CHURCH HISTORIAN: LIFE AND WORK UNTIL 1960

Summary: The paper is dedicated to the person and work of the Bishop of Šabac-Valjevo, Jovan Velimirović, a professor of the Bitola's Theological Seminary, and after the Second World War, a professor and rector of the Belgrade's Theological Seminary, a famous Church Historian who contributed several important works from the History of the Christian Church and the History of the Serbian Church. Apart from the presentation of biographical information about Bishop Jovan, most of the paper is dedicated to his creative opus. His in detail analysed works, although not numerous in this period due to objec-

tive circumstances, are significant for Serbian ecclesiastical historical science.

In this paper, the presentation and analysis of the life and work of Bishop Jovan Velimirović refer to the period of his life until 1960, when he was elected Bishop of Šabac-Valjevo. His two-volume textbook on the History of the Christian Church and two smaller works on the History of the Serbian Church were analysed. The aim of the paper is to point out the importance of Bishop Jovan Velimirović for Serbian ecclesiastical historical science. By analyzing his works, the author comes to the conclusion that Bishop Jovan Velimirović made a great contribution to Serbian church history and the development of church education in the Serbian Orthodox Church.

Keywords: *Bishop Jovan Velimirović, Serbian ecclesiastical historical science, History of the Christian Church, Jevsevije Popović, Aleksandar Pavlović Dobroklonski, Theological Seminary of Saint Sava in Belgrade.*